

BERTHA ZOLTÁN

Nyíró József Krisztus-drámája

„A mítosz mindig vallás is”, a „mítoszok beszédessé teszik a vallásos érzést, s a teljes teremtést adják szótarául”, mert „a mítosz a teljesség iskolája”¹ – szögezi le Németh László. Az „ember vallási viselkedése” pedig – Mircea Eliade szerint – „hozzájárul ahhoz, hogy megőrződjék a világ szentsége”.²

Erdélynek a magyar lélekben és a magyar kultúrhistoriában különleges mítosza van – mert maga is mítoszteremtő vidék, talán ezer évek óta hagyományozódó ősvallási, mitologikus tudás és hit őrzője és élő örököse, olyan természeti és szellemi tájék, ahol az archaikus népi kultúra és a kálváriás sors-történelmi tapasztalat valóban a világ szentségét átmenteni kívánó szakrális erkölcsiségre tanít vagy predesztinál. Kereszténység előtti hiedelmek és szokások, nyírfágas csíksomlyói csángó napköszöntések és Boldogasszony-imádások (maga a mára a nemzeti összetartozás legfőbb Kárpát-hazai zarándok- és kegyhelyévé jelképesedett Csíksomlyó), mélyen átélte keresztény rítusok és szertartások ősiséggel szervesülő hitformái, majd a protestáns bibli-kusság meggyökerező újításai és tradíciói, a Szentírást fordító Károli Gáspár szülőföldjének vagy a zoltáros Szenczi Molnár Albertet pihentető Házsongárdnak (vagy magának az egész protestáns erdélyi fejedelemség példaidejének) a szimbolikus üzenetei: ez mind-mind egyszerre és együtt, összeshívó és egymást erősítve tükrözi egy nemzeti sorsközösség, egy tág értelmű erdélyi régió spirituális minőségét és teremtő igazságabszolútumok fényétől megneemesedett arculatát. Ez a krisztusi reménytávlát jelentette a legfőbb transzcendens támaszt és fogódzót akkor is, amikor a szégyenteljes trianoni országdarabolás után az elszakított erdélyi magyarság új – kisebbségi – életkezdésre szerveződött, s amikor így vallásos magatartását katartikusan hatotta át veszélybe került önazonosságának emelkedett, átszellemült védelme; a múltból fakadó nyelvi, kulturális, hitbéli identitás, szellemi és tárgyi hagyomány- és értékvilág ragaszkodó féltése. Egy pusztulásnak kitett népcsoport végzete a benne megtestesülő életszentség sorvadása is egyben, az

egyetemes humánus sérelme. A nemzeti megmaradás erőszakos ellehetetlenítése, az egyetemes nemzeti-vallásos megtartó erő meggyengítése tehát több is, mint egyszerű, pusztán nemzeti sorskérdés: az egyetemes emberség, az isteni teremtésrend meggyalázása, a teremtett szellemi univerzum gazdagságának semmibevétele. Ahogy az erdélyi költő, Szőcs Géza megfogalmazza: „A nyelvek sokféleségében Isten az egyetlen és egyszeri világot megtöbbszörözte. (...) Világisten a nyelvekben megsokszorozta önmaga tükörképeit. E tükrök mindegyike a világ más-más arcát ragadja meg – hiszen minden nyelv külön látomás a világról. (...) Ezért mondhatjuk, hogy bármely nyelv halálával egy lehetséges világ pusztul el – s hogy bármely nyelv megsemmisítése egyenlő Isten arculcsapásával. És ezért igaz az, hogy míg a történelmi értelemben vett hazák pusztulása pótolhatatlan kulturális veszteségnek számít, addig a nyelvi hazák halála metafizikai tragédia lehet az egész emberi civilizáció számára.”³

A vallásos erdélyi irodalomban megjelenített személyes üdvösségkeresés (és az átlényegítő metanoia) így tehát elszakíthatatlan a kollektív fohászkodás, a közösségi sorsigazításba és a közösség egészének átvalósulásába vetett bizodalom lelkületétől; az erdélyi író imádsága rendszerint magában hordozza a megtisztulásáért és a megmaradásáért esdeklő nép kétségbeeséseit és reménykedéseit is. Hangot, formát, művészi biztonságot pedig mindenkor a mitologikus, folklorisztikus, liturgikus őshagyományok, a nyelvi-műfaji alakzatok átörökített irodalmi, egyházi, néprajzi esztétikumának kincsestárából meríthet. A két világháború között a népi katolicizmus misztikumát és balladai mélyrétegeit aktualizálta a *Szűzmáriás királyfi* Tamási Áronja vagy az *Isten igájában* és a *Jézusfaragó ember* Nyíró Józsefe; a *Templom és iskola* és a „lelki Transzylvánia” foggal-körömmel („kereszt-sorsos”, „Krisztus-követő bús próbálkozással”) való védelmezésére szólított az evangélikus Reményik Sándor, tudva, hogy „csak az Isten, s a lelkünk van velünk”, „nem maradt egyebünk”; ugyancsak az „Örök-Úr” változatlanágát hirdette a komor székely hegyek és az „erdélyi végzet” alatt, „erdélyi télben” az unitárius neveltetésű Tompa László, és hogy „nincs segedelmünk / Magunkon kívül, csak az Isten!”; „Golgota-fellegek” tövéből

1 Németh László: *A Mítosz emlőin*. In: uő: *Életmű szilánkokban I–II*. Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1989. I. 556.

2 Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp., Európa, 1987. 92.

3 Szőcs Géza: *A magyar ember és a zombi*. Bp., Kortárs, 2003. 175.

láttatja utolsó mentsvárként a református Áprily Lajos is, hogy „egyetlenegy kőszikla megmaradt, / egyetlen tornyos sziklaszál: az Isten”; a „tompá borzalom” nagycsütörtöki gyötrelmét szenvedte, a magyar fájdalom kínját és a magyar összetartás vágyát kiáltozta (s a „magyar Isten”-t invokálta) jeremiádszerű *Psalms Hungaricus*ában a katolikus Dsida Jenő, az országépítő Szent István példájáról vallott a protestáns Kós Károly, s róla is Makkai Sándor, mint a *Magyarok csillagáról*, a *Megszámláltattál...*, *És hijjával találtattál...*, *Darabokra szaggattatol* biblikus fátumáról Bánffy Miklós, és így tovább a nemzet örök passióját, Nagypéntekét sirató Wass Albertig, a magyar megváltáshoz „millió Krisztust” áhítózó Olosz Lajosig, az „Isten tenyerébe” kívánkozó Horváth Istvánig, az Úrhoz mint az „igazak ügyvédéhez” forduló Kiss Jenőig, a kétségbeesetten Krisztust kiáltozó és a viharzásokban vergődő „árva magyar nép” sorsát az „Isten kezébe” helyezni kívánó Bartalis Jánosig és a többiekig. Náluk, mint annyi másnál, a kimondás és a kimondhatatlan, a megértett és a megérthetetlen, az élet-kérdés és az Isten-kérdés egymástól igazán elválaszthatatlanná lett.

A személyes hit- és Isten-kérdés az egzisztenciális krízisként megtapasztalt történelmi, nemzeti, közösségi létproblematikával elválaszthatatlanul fonódott tehát össze: az archaikus népi kultúrával szervesen összeépülő keresztény hitvilág (a végzetes elrendeltetés-érettől és a mitikus-biblikus szenvedésüketől a passióvállaló öntanúsításon és a reménytelített megváltásváradalmon át a krisztológiai-üdvörtörténeti sorsazonosításig vagy a megváltás szükségképpeniségének a kétségbeesett-áhitatos igazolásáig terjedő) számtalan változatában. Az etnikai-nemzeti önazonosságörzés folyamán a reményt jelentő Isten-képzetek a megmaradás végső esélyére vonatkoznak – s viszont, a túlélés lehetőségeit megcélzó törekvés így közvetlenül szakrális minőségűvé emelkedik. A Zrínyitől (az „imitatio Christi” eszméjétől) a „Húsvétalan a magyarság” Adyjáig és a „Népek Krisztusa, Magyarország” Márai-féle látomásáig húzódó krisztológiai sorspárhuzamok a kálváriajárás, a megváltásremény, az üdvösségeszmény olyan látomásait formázzák, amelyek együttesen a

szervesen összefonódó személyes és kollektív egzisztenciaélmény elidegeníthetetlen, egyszersmind felemelő öntanúsításává lényegülnek. Ahogyan Németh László fogalmazta: „a patrióta a heveny bajok mögött embermagjával a végzethez beszél”, s „a magyar szellemben mindig megvolt a hajlam a patrióta lírából a végokok körén mint vallásos líra szállni följebb”.⁴

Modern filozófiai elméletek igazolják, hogy a nemzeti azonosságnak nemcsak gyakorlati közösségtérítő ideológiája, hanem metafizikája is van (a nemzeti tudat és a nemzeti identitás metafizikája a teljes közösségi önmegvalósítást követeli / „The metaphysics of nationalism speak of the entry into full self-realization of a unitary subject known as the people”⁵ – állítja például Terry Eagleton), sőt még a nemzeti kisebbségeknek is kell, hogy legyen életigazító teológiájuk.⁶ A magyar irodalom-, művészet- és kultúrtörténetből bőségesen ismertek a magyar, a székely, az erdélyi, a kolozsvári Krisztus-képzetek mint a közösségi szenvedés- és üdvörtörténeti sorspárhuzamosítás vagy sorsazonosítás messianisztikus végső metaforái. A krisztusság szimbolikus és valóságos sorsvállalása tehát a nemzeti megmaradás zálogává, alapfeltételévé minősül – amiképpen általában is a tradicionális vallás a kollektív fennmaradás legfőbb lehetőségi feltétele. A magyar passió és feltámadás elnyomatásban, kisebbségben és bujdosásban egyaránt és kategóriálisan a krisztusi, istenemberi létperspektívához kötődik. Nyirő *A Megfeszített* című passió-misztériuma az emigráció első szakaszában, 1948-ban született és jelent meg Passauban. Ahogyan az első (1999-es) magyarországi kiadás szöveggyongozója és értelmezője, Medvigy Endre állapítja meg róla, az idők során némiképpen módosult is Nyirő felfogása: „*A Megfeszített* megfogalmazásával saját korábbi teóriájával is vitatkozik az erdélyi író, amelyet a *Jézusfaragó ember* színművének alap gondolatává emelt, amikor a gyötrelmebe beletorzult, kínok kínjait szenvedő Krisztus helyett a gyermek Jézus jámborságát, szeretetét állította (...) példaképül. *A Megfeszített*ben, a megszállt, az elszakított és a szülőföldjéről elűzött magyarság kálváriájának idején Nyirő József gondolkodásában előtérbe kerül a szenvedéseivel az emberiséget megváltó Krisztus.

4 Németh László: *Kisebbségben*. In: uő: *Sorskérdések*. Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1989. 450.

5 Terry Eagleton: *Nationalism: Irony and Commitment*. In: Terry Eagleton, Fredric Jameson, Edward W. Said: *Nationalism,*

Colonialism, and Literature. Minneapolis, London, University of Minnesota Press, 1990. 28.

6 Ld. pl. *A nemzeti kisebbségek teológiája*. Szerk. Pungur József. Keckemét, Emmaus, 1999.

Nyirő vallja, hogy a magyarságot a Megváltó és a megváltás felé segíti tengernyi kínja, szenvedése.⁷ Mindazonáltal ez a misztériumjáték tanulságos és részletes elemzések révén volna összevethető a modern magyar Krisztus-drámák számos változatával (Máraitól Cs. Szabó Lászlóig), s a többiekkel, különösképpen az erdélyi (Erdélyben született vagy erdélyi kötődésű) passió-színművek Kaczér Illés (*Megjött a Messiás*), Keleti Sándor (*Jézus a pokolban*), Nikodémusz Károly (*Júdás Iskarióth*), Bánffy Miklós (*Íme az Ember*), Venczel József (*Misztériumjáték*), majd később Székely János (*Profán passió*), Páskándi Géza (*Józsi ácsolt, Mari szült; Első feltámadás – [Passió profana] Profán passió; Augustus katonái vagy: A megszámláltatás*), Lászlóffy Csaba (*Akit a kereszten felejtettek*), Szöcs Géza (*Passió*) darabjai fémjelezte vonulatáig; és természetesen a Tamási-modell megteremtette lírai-mitologikus színjáték kultikus dimenzióival.⁸ De hasonlóképpen az archaikus-keresztény hitvilág mélységeiben gyökerező – s így színház és rítus vagy a liturgikus dramaturgia revelációszerű összefüggéseire rávilágító *Csik-somlyói passió*val is, amelynek egész hagyományáramlatát – régi és legújabb változatait, erdélyi, magyarországi és európai színháztörténeti vonatkozásait áttekintve Ablonczy László így összegezi értékelését: „Emlékeztet népi-nemzeti összetartozásunk időbeliségére. Előhívja bennünk jelenidejű sajátos és egyetemes emberi méltóságunkat: megszenvedettségünkben is felemelkedhetünk”;⁹ vagy amiképpen az általa idézett Hevesi Sándor állítja a *Magyar Passió* (1931-es szegedi bemutatója) kapcsán: a játék lelke a templom, s „a templom elé csak misztika való, vagy olyan nemzeti színjáték, amelynek gyökerei is lenyúlnak a vallási érzésbe, vagy ahol a nemzeti érzés felmagasodik a vallás csúcsáig”.¹⁰ Mert „Krisztusban hívattunk és küldetünk el keresztyénnek; Krisztusban teremtettünk és tartatunk meg magyarnak”¹¹ (ahogy ezt pedig Hegedüs Loránt fogalmazta meg). És alapos vizsgálódásokkal lenne köthető persze Nyirőnek ez a misztériumjátéka további színdarabjaihoz, stilizált balladás és históriás műveihez (*Júlia szép leány, Fonó a székeleknél*, vagy a madéfalvi

veszedelmet idéző *Új haza*, a részint a sikeres elbeszéléseket átíró *Jézusfaragó ember és A per*), illetve a hajlíthatatlan, meg nem alkuvó Keresztelő Szent Jánost megelevenítő *A Próféta*hoz is. Mert erdélyiség és egyetemesség, regionalitás és univerzalitás, archaikus-keresztény vétetésű humanitás és divinitás közvetlen összeköttetése a jelentős részben a népi vallásos színjátszásból merítő erdélyi drámaírásban kétségtelen jellegmeghatározó sajátosságforma – Nyirőnél, Tamásinál és másoknál (Szentimreinnél, Szabédinnál, Áprilynál, Jékelynél, Wassnál) is. Ennek ihletői lehetnek azok az alkotások, amelyek a keresztény mítosz (bibliai) alaptextusaiban rögzített üdvtörténeti eseményeket, döntően a krisztusi szenvedéstörténetet dolgozzák fel és fogalmazzák újra. Az ezekben megtestesülő eszmei-esztétikai intenció mélyen és bőven meríthet a régi magyar népi színjáték elemeiből, a középkori misztériumdarabok, moralitások, passiójátékok, devóciók, az egyházi (iskolai, templomi, kolostori) és laikus (paraszti, polgári, vallásos céhes-társasági) előadások, a vallási ünnepkörökhöz fűződő kultikus népszokások világából. Felelevenítheti a nagyheti passióéneklés, a kereszthordozás, a stációjárás hangulatát, újjáélesztheti a kijegecsedett és mégis friss revelációjú ősi-szinkretikus költői-nyelvi alakzatok (könyörgések, imák, Mária-síralmak stb.) stílári atmoszféráját, s a jelenidejű lét- és gondtapasztalat immanenciájában emelheti abszolút érvényűvé az isteni elrendelés szellemével történő azonosulás rituáléját. A megvilágosító felidézések, a végső törvényekre ráismertető jelenetezések értelmezési tartományába azonban – a humánegzisztencia alapjait érintő (antropológiai, fundamentálonológiai) igazságszemponatok mellett vagy azokon belül – beletartozhatnak a kollektív identitás minőségére vonatkozó meglátások is. A krisztológiai sorsazonosítás személyes és általános dimenziói közül kirajzolódik a közösségi (nemzeti, kisép-nemzetiségi) megszenvedettség képzettségféréja is; a bűnviselés, az áldozatiság, a megváltáshit társas sorsélménye. Az a szenvedéstudat és transzcendentális éthosz, amely az allegorizálva megszemélyesedő krisztusság magára-vállalásába feltétlenül beleérti a magyarságban vagy

7 Medvigy Endre: *Utószó*. In: Nyirő József: *A Megfeszített – Drámák és misztériumjátékok*. Bp., Kairosz, 1999. 435–436. (és in: Nyirő József: *a székele nép krónikása – Irodalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. Pomogáts Béla. Csikszereda, Pallas-Akadémia, 2005. 208–209.) – Ld. még: Nagy Pál: *Az emlékező Nyirő József*. In: uő: *Betűvetés mezéjen*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat, 2010. 87–92.

8 Vö. Ablonczy László: *Tamási Áron varázkörében (Feltámadás-játé-*

kai; Sors és rítus; Koszorú és kereszt). In: uő: *Bartók Béla kertjében*. Bp., Püski, 2003. 55–85.

9 Ablonczy László: *A Csik-somlyói passió és ami előtte van*. In: uő: *Megélt színház*. Bp., Püski, 1998. 301.

10 Ld. uo. 289.

11 Hegedüs Loránt: *A kisebbség teológiája*. In: *A nemzeti kisebbségek teológiája*. Szerk. Pungur József. Kecskemét, Emmaus, 1999. 40.

az erdélyiségben átélt megaláztatás kínját és gyötrelmét is. Mindaz, ami az emberi kálvária közegében, a szenvedéserkölc és a megigazulásvágy jegyében, „az áldozatvállalással kivívott üdvösség”¹² reményében zajlik (pokoli mélységeket járván eljutva akár a fátumszerű elbizonytalanodás végleteihöz, a „prezentikus eszkatológia”¹³ által megnevezett lélekpróbáló jövőtlenség, kilátástalanság rémületéig és fájdalmaig): tartalmazza tehát az életadó-elhívó szűkebb közösség önismeretét is. Az „imitatio Christi” átszellemültségében fogant morális religiozítás és küldetésérzet szerint szövődik össze – egészül, teljesedik ki egymásban – hitelvi-hitvallásos meggyőződés és evilági humán elköteleződés: nemzetsorsos aggodalom és transzszilván kisebbségi etika. Az eredendően példázatos – archetipikus és architextuális – karakterű tematikából, a létanalógiák jelképi vibráltatásából, a személyes, nemzeti és univerzális, profán és szakrális értelmezésirányok tömörítéséből származó dráma művek pedig csak megnövelik az aktuális művészség korkifejező erőit. Az állandó, ismétlődő alapmotívumok és utalásrendszerek szerkezetére rárétegződnek az adott korszak és történelmi milió vonásai, egy sajátos paradigmát körvonalazva. Ebben a kontextusban a változatlan lényegű szenvedés- és negativitás-képletek az egyes művek láncolatában, ha lehet, még inkább elhatalmasodnak, s egyre nyomasztóbban csak a hit és reményvesztés, a helyzetrosszabbodás, a létromlás sugallataival telítődnek. E paradigmatiszta történelmi-gondolati folyamat pedig – szintén korjellemző színezettel – tovább differenciálódik a különböző nagy, egyetemes világszemléleti, stílustörténelmi korszakok, modalitásváltozások szerint.

Az európai és a világirodalom misztériumdrámáira általában és természetesen az oratórikus, magas tónus, az őszinte, nemes egyszerűségében is ünnepies hangfekvés és méltóságteljes intonáció, a mesterkéletlenül magas szöveg hangvétel és előadásmód jellemző.¹⁴ Nyirő József drámai alkotása expresszionisztikus stílusjegyeivel együtt a modernségnek egy döntően neomitologikus vagy remitologizációs, új-tradicionális, újnépies orientációjához kapcsolható. *A Megfeszített* az autochton népi vallásosság szférá-

jából sarjadzó olyan misztériumjáték, amely a fel-emelő-eszményítő romantizálás, a hitelvű-önátadó idealizálás premodernitását a megrázkódtatások és a gondtapasztalások gyötrelmes huszadik századiságával katartikusan megrendítő és meggyőző erőteljeséggel képes ötvözni. Az a gondolati paralelizmus, amely a nemzet-Krisztus és a (virtuális) krisztusi nemzet képszerúsítésében feszül, a (neo)transzszilvánista, az össznemzeti-sorsirodalmi, illetve a folklorizáló-újklasszicista hagyomány áramában talán a lehető legeklektásabb epiko-drámai történetformává tud itt összpontosulni. Egyúttal tiszta és kiteljesedett sugallati erővel demonstrálni az emberiség horizontú morális távlatok időtállóságát és örökérvényűségét. A második világháború okozta hányattatások katalizmái közepette – a mű 1948-as első kiadásának lélekriasztó, öntudatébresztő (egyszersmind adys, reményikes veszteségmotívumok sugárköreit ige-hirdetési-esszéisztikusan kitágító), szinte exhortációs szerzői előszavában – így vall az író a magyar sorstragédia mélyes bugyirairól és rettentő következményeiről: „Belső összeomlás fenyeget. Az a veszedelem, hogy vagy magunkban, vagy utódainkban megszűnünk magyarnak lenni. Lélektani folyamat ez, amellyel önmagát veszítheti el mindenki. (...) Nincs magyar iskola, hová gyermekedet küldhesd; talán magyar templom sincs, hol Isten magyarul szóljon hozzád. (...) A ma szörnyű történelmi megpróbáltatása pedig tízezerszámra szórja Magyarországot fiait szerteszét a nagyvilágban, veszedelmesen alkalmas a belső elvérzés és pusztulás meggyorsítására. Álljon előttünk a letagadhatatlan valóság, hogy évtizedek óta temetjük mindenünket, önmagunkat és hazánkat is otthon és idegenben. (...) Amint igaz, hogy a haza tart meg bennünket, úgy igaz az is, hogy nekünk is meg kell tartanunk a hazát. (...) Ilyen közel még ember és nép nem állott Krisztushoz, mint ma a magyar (...) Nagy a mi sorsközösségünk a szenvedő és meggyalázott Krisztussal. Csak Hozzá menekülhetünk, mert elűztünk otthonunkból, és senki be nem fogad. Mindenünket elorozták, igazságunkat meggyalázták, ártatlan elítélésünk felett Pilátusok mossák kezeiket, és fegyverrel űznek előre a kereszt útján, míg csak ki

12 Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok – Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. Bukarest, Kriterion, 1992. 62.

13 Ld. uo. 61–62.

14 Vö. „solemn staging”; „dignified emotion”; „simple grandeur”; „artlessness of the means”. Émile Legouis – Louis Cazamian:

A History of English Literature. London, J. M. Dent and Sons Ltd., 1947. 180–184.; „charm of ingenuousness”. George Samoson: *The Concise Cambridge History of English Literature*. Cambridge University Press, 1970. 198.

nem szenvedünk rajta, hogy rongyainkon is poroszlók osztozkodjanak, és a gyűlölet lepecsételje még sírunkat is. / Az örök akarata akarata, hogy a Getszemáné-kert véres verejtékében megtisztuljon a mi szemünk, öntudatunk kivilágosodjék, és bizonyosan tudjuk, hogy e halálúton ejtett egyetlen könnycseppünk is Magyarország megváltásának tényezője, ha ebből a lelki és szellemi magaslatból hullatjuk rá Krisztus keresztyére. Ugyanakkor a mi feltámadásunk záloga is. / A mi menekülésünk csak benne és általa érhet jó véget. / Az isteni örök gondolat titkához most férközhetünk a legközelebb, ebben a jóni helyzetben (...) elesettségekben és gyengeségünkben nincs és nem is lehet igazabb és nagyobb erőforrásunk, mint ez a soha meg nem szűnő véráldozat, melyet az örök Isten szeretete saját Fiának odaadásával nyújt a szenvedő emberiségnek. Semmiből több hitet, bizalmat és bizonyosságot nem meríthetünk sötét napjainkban, mint a krisztusi sorsból, hogy az Ő igazságában és igéje szerint megjárt golgoták végén mindig ott van a feltámadás, és mi is rátalálunk a magyar élet valódi fájára, amely nem szórja le magáról leveleit, hanem a nagy titok örök törvényének erejével kapcsolja magához, hogy a magyar haza megtarthassa gyermekeit, és gyermekei Magyarországot. (...) Vedd tehát keresztedet, és kövesd a Mestert! Csak a kereszt magasságából lehet meglátni a feltámadást.”¹⁵

„A hazamegtartásnak ugyanolyan természetfölöttisége, mondhatnám teológiája van, mint a vallásnak. Mindkettő a lélekből, belső értékekből tevődik össze: hitből, meggyőződésből, öntudatból és az ezekből kivirágzó cselekedetekből. (...) A haza megtartása tehát nem függ se tértől, se időtől”¹⁶ – summázza végül. Meghökentően vág egybe mindez egyébként a mai kultúrantropológiai és humánontológiai közgon-

doklás felismeréseinek alapigazságaival; Jan Assmann szinte egészen pontosan ugyanígy fogalmazza ezt a tézist: „a nemzeti közösség képzete az idők mélyes mélyébe nyúló folytonosság képzetén nyugszik”;¹⁷ és bizonyos, „hogy az etnikai identitás folytonossá tételének kiemelkedően a leghatékonyabb eszköze a vallás. A szokatlanul tartós fennmaradás (...) esetei – a szamaritánusoktól a baszkokig – egytől egyig ugyanazt a képet mutatják: az etnikai identitás egy sajátos vallási beállítottsággal fonódik össze”.¹⁸

Az átképzéletes-látomásos mélységű inszenizálás azonban Nyirónél mégsem hajlik semmiféle didaktikusság vagy sematikus aktualizálás felé; a közvetlen drámai szövegszerkezetben lényegében éppen inkább egyfajta újramondás, mintsem valamilyen újra- vagy átértelmezés zajlik. A tényigazságok és hitigazságok együttes kérügmatis elementaritásával, a valóság- és a hittapasztalat összetett művészi szuggesztivitásával és retoricitásával. A leíró és a Northrop Frye szerinti értelemben vett démotikus, illetve hiperbolikus nyelvesség hatásos és gazdag eszközeinek közegeiben.¹⁹ A mítoszra alapozó világ-, ember- és létszemlélet autentikusan folytatja és teljesíti azt a küldetést, amely a történelemfölötti perspektívát evilági életreményeinkre vonatkoztatja; mivelhogy „csak a mítosz nyújthat reményt és vigaszt, hiszen olyan cselekményről beszél, amelyben tulajdon sorsukat láthatják mindazok, akik felidézik”; így „a mítosz megváltja a történelmet, az azt megillető helyre teszi az emberi élet teljességében”.²⁰ Mert a „mítosznak két vonása van és marad: az egyik története-szerkezete, amely az irodalomhoz köti, a másik társadalmi funkciója: olyan alapvető érdekekről közvetít ismereteket, melyeket a társadalomnak tudnia kell”;²¹ a „mítosznak egyszerre két jellege-

15 Nyirő József: *Bujdosó ruhában*. In: uő: *A Megfeszített – Drámák és misztériumjátékok*. Bp., Kairosz, 1999. 5–9. (és *A Megfeszített* címmel in: uő: *Mi az igazság Erdély esetében?* Bp., Kairosz, 2007. 256–261.) – Érdekes lehet megfigyelni, hogy egy szintén erdélyi származású mai prózáiró miképpen ágyazza a hasonló nemzetihalál-víziót emberiséghorizontú létproblematikába és keresztyén megmaradáshitbe: „A keresztyén nemzetek legjobbjai, a valódi hagyományörzők méltó választ szeretnének adni egy nagy fenyegetésre. Nem volt még ennél nagyobb veszedelem. Ma már nemcsak magyarok beszélnek a magyar nemzetihalál rémképéről és nemcsak németek beszélnek a német nemzetihalál elkerülhetlenségéről, hanem franciák is a francia nemzetihalál, angolok is az angol nemzetihalál fenyegető réméről. Fogynak, öregszenek az európai nemzetek, és lelkiismeretes gondolkozóik már sejtik, hogy csak akkor menekülhetnek meg, ha visszafordulnak a régi életétő hagyományokhoz, a szent hagyományokhoz.

Tudják, hogy ha az idő 'nem tolatik vissza a helyére', a nemzetihalál ellen nem tudnak küzdeni.” Kocsis István: *A táltos paripa*. Bp., Püski, 2010. 327.

16 Nyirő József i. m. 7–8.

17 Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Bp., Atlantisz, 2004. 132.

18 Uo. 158.

19 Vö. „Az angolban a 'gospel truth' ('evangéliumi igazság') kifejezést általában arra használjuk, hogy a démotikus nyelv leglényegét, vagyis egy tény valóságos voltát nyomatékosítsuk, és érdekes módon minden beszédalakzat közül éppen a hiperbola, a célzatos túlzás szakad el a legnyilvánvalóbban a tények ábrázolásától, maga az utolsó 'evangéliumi igazság', János evangéliumának utolsó verse pedig káprázatos hiperbola”. Northrop Frye: *Kettős tükör – A Biblia és az irodalom*. Bp., Európa, 1996. 109.

20 Uo. 104.

21 Uo. 100.

tessége van: egyrészt költői történet, és ezt teremt újra az irodalom; másrészt olyan történet, amelynek sajátos társadalmi funkciója van, egy adott társadalom cselekvési programja²² – ahogyan Frye kifejti. Mindebből következően pedig „az irodalomnak és különösen a költészetnek az a feladata, hogy újrateemtse a nyelv metaforikus használatát. Így a mitológiának közvetlen utóda az irodalom (...) az irodalom a mítosz fejlődésének benső és elkerülhetetlen része.”²³ Nyirő József remekműve tehát mindezeket a vallási, erkölcsbölcseleti, eszkatológiai alapmondandó melletti mito-poétikai, nyelvészeti megfontolásokat is markánsan példázza és teszi újraértelmezhetővé.

A kiindulópont: az evangéliumi textusok, az egyes szöveghelyek (nyelvi) világa, az egyes jelenetek – a virágvasárnapi örömteli jeruzsálemi bevonulástól az utolsó vacsora, a nagycsütörtök-éjszakai elárultatás és elfogadás eseménysorán, a keresztút stációin, a nagypénteki golgotai keresztalál szörnyűségein át a húsvéti reszurrekció diadalmas bekövetkeztéig, a nép, a tömeg, a farizeusok, a törvénytudók, a főpapok, a rómaiak, a Jézus-követők, a tanítványok, a részvevő asszonyok viselkedésrajzától a csodás (természeti) történésekig – ezt dústíják és forróstíják föl a részletezés, a jellemfestés, a helyzetkiszínezés pittoreszk eszközeivel, az egyszerűségében is poétikussá hevített-retorizált nyelvhasználattal. A bibliai intertextus emfázisában így az afirmatív-rekonstruktív szemléletmód és stílusenergia, illetve a hiteles megújítás szándéka egyszerre működik; az egymást kölcsönösen magyarázó szöveg- és értelemcikkek között az „explicit” és a „reciprok” intertextualitás viszonylatrendszere. (Ez a szövegköziség alakzatában az ismétlődő, kifejtő amplifikációnak²⁴ felel meg, vagy – a deriváció és a transzformáció szüntelenül változó mértéke szerint – a genette-i meta- vagy hypertextualitás²⁵ kategóriájához kapcsolható.) Az eredeti narratívához való szoros kötődés okán tehát a (motívum)bővítő eljárások nem értelemmódosító, hanem jelentésfokozó szerepet játszanak. Ilyeténképpen tölti meg, duzzasztja föl az író például az emberi gonoszság ábráit a kegyetlenség, a tomboló gyűlölködés, a

zabolátlan önzés, az aljas képmutatás szinte hiperbolikussá (örökérvényűvé) növesztett jelenségeivel – nyilvánvalóan a háborús sorstratégia keserű élményanyagát is átszűrve (sőt átöntve) ezekbe. De a tragikus történelmi léttapasztalatok motiválják azt az előrevetítő emberiségdrámai vagy emberiségkölteményi víziósorozat is, amely a Getszemáne-kertben őrlődő Jézus és az ő vigasztalására az Atyaisten küldöttként érkező angyal szeme elé kivetül – felvonultatva a világtörténet két évezredének számtalan rémképét: zsarnokságok, eluralkodó barbár ösztönök, az első keresztényeket megkínzó öldöklések, népvándorláskori zűrzavarok és nyomorúságok, vallásháborúk, szabadságharc-leverések, véres tömegpusztulások, végzetes országvesztések, „koncentrációs táborok”, „romokba ontott” hazák borzalmait (s a mindezzel – a „bűn”, a „gazság”, a „szemét” „tobzódásával”, a „bosszú” „dühöngésével” – megütköző szeretetvállás küzdelmeit). (Az imaginárius anticipációnak ez az egyszerre pro- és retrospektív poétikai-vizionárius alakzata Madáchtól a „jövőlátó” Szent Istvánt megjelenítő Serfőző Simonig ismert és hatásos dramaturgiai fogásnak számít.) Az evangélisták közül a csak Lukács említette Olajfák hegyi angyali jelenés mozzanatát (Lk 22, 43) tágitja itt Nyirő olyan hatalmas emberiséghistóriai tablóvá, látomásos freskóvá, hogy attól (annak tartalmától) maga az angyal is elborzad. A bűn az embert, az embertermészetet terheli, ezért kap Júdás Karióti alakjában is nyomatékot a kapzsi anyagiasság, a haszonleső pénzsóvárság egyetemes, de evilági princípiuma (míg a júdási árulást illetően a János szerinti sátáni közreműködésben,²⁶ vagy a *Csiksomlyói passió* szerinti ördögi fondorkodásokban – Drúmó, Plútó kísértő-hízelgő-ígérgető „mesterkedéseiben”²⁷ – a rossz mitikus-mesei kauzalitása mutatkozik meg); vagy ezért domborodik ki (még ha Kaifás gúnyos-megvető szavaiban is) az ingatag tömeg manipulálhatósága („A nép mindig saját jötevőit öli meg (...) Bizalmatlan és ostoba. Mindig azt követi, ki utolsónak szól hozzá”), a jóssággal szemben szétgyűrűző torz indulat időtlensége („mindig megölik őt, valamíg ember lesz a földön”) és a többi.

22 Uo. 102.

23 Uo. 80.

24 Ld. Laurent Jenny: *A forma stratégiája*. Helikon, 1996/1–2. 23–50.

25 Gérard Genette: *Transztextualitás*. Uo. 82–90. – Vö. még Viktor Žmegač: *Az intertextualitás válfajai*. Literatura, 1991/3. 215–223.

26 Jn 13, 27

27 Balogh Elemér – Kerényi Imre: *Csiksomlyói passió*. Bp., Helikon, 1982. 47–50.

Mindazonáltal a drámai cselekményfolyam – minden földiesen okszerű mozzanatával és hangsúlytöbbletével együtt – megtartja természetfölötti, transzcendens alapját és kereteit; a szabad akarat kegyelmi felfüggesztése vagy viszonylagosítása pedig az átvalósuló ráhagyatkozás (a részesezés) mágikus transzcenzusát (és a megnyugtató-feloldozó ösbizalom érzelmét) erősíti. S a megváltásműben kiteljesedő isteni világrend biztosítékának szotériológiai lényegiségét a fenséges, a magasztos, az emelkedett hangnem, a csoda, a titok, a misztérium varázslatát átmenteni igyekvő patetikus-romantikus leírasmód is támogatja.²⁸ (Lukácsnál a vívódó-imádkozó Jézus verítéke: mint földre hulló „nagy vércseppek”;²⁹ itt az arcról legördülő „véres verejték”: „mint sok, nehéz rubincsepp”.) Vizualitás és kolorit-

bőség: a filmszerűség jellemzői ezek; a mű egyébként filmnek is készült (alcíme: „Filmdráma hat részben”), voltaképpen (konceptiójában) megelőzve Pasolini és Zeffirelli nevezetes alkotásait (amelyekkel össze is vethető lenne). De a film, ahogy Medvigy Endrétől is tudjuk, nem készült el; Nyirő magyar filmet szeretett volna készíteni, s örök veszteség, „hogyan az *Ember a havason* című művészfilm velencei nagydíja és európai sikere után a Nyirő József – Szóts István szerzőpáros nem folytathatta közös munkáját. Szóts István (vagy valamelyik tanítványa, követője) lett volna hivatott *A Megfeszített* megfilmesítésére.”³⁰

Ez a színdarab azonban így, önmagában is a Nyirő-életmű és a magyar drámaírás jeles alkotása, örökbecsű remeke marad.

Szent Korona-emlékmű, Szarvas

28 Amely „az Istennel való, egyre szorosabb, egyre egyedibb benső kapcsolatról”, a „hit szinte apokrif elemeket is felmutató öntörvényűség”-ről, s a „kivettségben felfakadó misztikusság”-ról egyszerre árulkodik ebben a műben is. Vö. Cs. Nagy Ibolya: *Az erdélyi ember és lélek krónikása – Életútvezető Nyirő Józsefről*. In: *uő: Kérdez az idő*. Miskolc, Felsőmagyarország, 2002. 7–20. – Ld.

még: Nyirő József, *a székely nép krónikása – Irodalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. Pomogáts Béla. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2005. (Második kiadás: 2009.)

29 Lk 22, 44

30 Medvigy Endre i. m. 436.